

Тэма 5. Паўднёвая Америка — мацярык цудаў

Рэкорды Паўднёвай Амерыкі

- ♦ Самы доўгі горны ланцуг сушы — Анды, каля 9 тыс. км.
- ♦ Самая вялікая раўніна — Амазонская нізіна, больш за 5 млн км².
- ♦ Самы высокі дзеючы вулкан — Льюльялььяка, 6723 м.
- ♦ Самая доўгая і паўнаводная рака — Амазонка (з Апурымак), 7194 км, 7 тыс. км³/год.
- ♦ Самы вялікі рачны басейн — басейн р. Амазонкі, 7,18 млн км².
- ♦ Самы буйны рачны архіпелаг — на р. Рыу-Негру, больш за 7000 астравоў.
- ♦ Самы высокі вадаспад — Анхель (на р. Чурун), 1054 м.
- ♦ Самы вялікі каскад вадаспадаў — Ігуасу (на р. Ігуасу), 275 вадаспадаў.
- ♦ Самае высакагорнае суднаходнае возера — Ціцікака, 3812 м.
- ♦ Самае сухое месца — пустыня Атакама, 0,01 мм у год.
- ♦ Самая высокая снеговая лінія — Цэнтральныя Анды (19° пд. ш.), 6500 м.
- ♦ Самы буйны саланчак — Салар-дэ-Уюні (Цэнтральныя Анды), 10,6 тыс. км².

§ 16. Геаграфічнае становішча Паўднёвай Амерыкі. Гісторыя адкрыцця і даследавання

Успамінаем. Якія вылучаюць часткі свету? Па якім плане характарызуюць геаграфічнае становішча мацерыка?

Даведаемся. Чым адрозніваецца геаграфічнае становішча Паўднёвай Амерыкі ад іншых паўднёвых мацерыкоў. Імёны першаадкрывальнікаў і іх унёсак у даследаванне мацерыка. Якія аб'екты на карце Паўднёвай Амерыкі носяць імёны нашых суайчыннікаў.

Разважаем. Чаму ў большасці краін Паўднёвай Амерыкі дзяржаўнымі мовамі з'яўляюцца партугальская і іспанская?

1. Геаграфічнае становішча. Паўднёвая Амерыка — чацвёрты па памерах мацярык Зямлі. Яго плошча складае 17,7 млн км², а з прылеглымі астравамі — 18,3 млн км². Як і большасць кантынентаў, ён мае звужаную ў паўднёвай частцы форму (мал. 98).

С. 61

Паўднёвая Амерыка размешчана ў Заходнім і большай часткай у Паўднёвым паўшар'і. Толькі сваёй паўночнай ускраінай яна заходзіць у Паўночнае паўшар'е. Асноўная плошча сушы заключана паміж экватарам і Паўднёвым тропікам. Дзякуючы гэтаму значная частка кантынента размешчана ў экватарыяльных і трапічных шыратах.

С. 26, 27

Па працягласці з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход Паўднёвая Амерыка амаль не саступае Паўночнай. Але ў параўнанні з Афрыкай і Аўстраліяй мацярык значна далей (на 20°) выступае на поўдзень. З прычыны выцягнутасці па мерыдыяне ён знаходзіцца ў шасці геаграфічных паясах. (Якіх?)

Паўднёвая Амерыка абмываецца водамі двух акіянаў: з захаду — Ціхім, з усходу — Атлантычным акіянам і з поўначы — аднесеным да яго *Карыбскім морам*. Як і ў іншых мацерыкоў Паўднёвага паўшар'я, **берагавая лінія Паўднёвай Амерыкі зрэзана слаба,**

Мал. 98. Геаграфічнае становішча Паўднёвай Амерыкі

С. 61

Мал. 99. Мыс Горн — паўднёвы астраўны ўскраек Паўднёвай Амерыкі

за выключэннем паўднёва-заходняга ўскрайку. На паўднёвым усходзе ва ўзбярэжжа ўразаюцца залівы *Ла-Плата* і Баія-Грандэ. Мацерыковае паходжанне маюць Фалклендскія астравы. На крайнім поўдні мацерыка Магеланавым пралівам аддзелены *востраў Вогненная Зямля* (мал. 99). (*Пакажыце залівы і астравы на карце.*)

Паўднёвая Амерыка адасоблена акіянамі ад большасці масіваў сушы. Толькі на поўначы вузкім Панамскім перашыйкам яна злучаецца з Паўночнай Амерыкай. А на поўдні ад Антарктыды яе аддзяляе *праліў Дрэйка* — самы шырокі ў свеце (818 км). Ізаляванасць паспрыяла высокаму эндэмізму флоры і фаўны кантынента.

2. Адкрыццё і даследаванні. Па геалагічных мерках сувязь паміж Паўночнай і Паўднёвай Амерыкай у выглядзе Панамскага перашыйка з'явілася адносна нядаўна. Таму ў Паўднёвай Амерыцы людзі з'явіліся пазней, чым на іншых населеных кантынентах — толькі 10–15 тыс. гадоў таму. Да адкрыцця мацерыка еўрапейцамі яго насялялі карэнныя народы, якія валодалі ўнікальнай культурай.

Вядомымі цывілізацыямі дакалумбавай Амерыкі былі наска, мочэ, інкі. Наска пакінулі накрэсленыя ў пустынях гіганцкія выявы (геогліфы) птушак і звяроў (мал. 100). Мочэ ўзводзілі гліняныя піраміды і падземныя водаправоды. Імперыя інкаў у Андах славілася развітой астраноміяй, хірургіяй і геаграфіяй, сістэмай горных дарог і «вузельчыкавым пісьмом» (зародкамі пісьменнасці). Яны апрацоўвалі метал, займаліся земляробствам на тэрасах. Храмавы комплекс інкаў на гары Мачу-Пікчу занесены ў спіс Сусветнай спадчыны ЮНЕСКА (*гл. застаўку перад тэмай*).

Адкрыццё кантынента еўрапейцамі належыць іспанскаму падданаму *Хрыстафору Калумбу* (мал. 101). У пошуках марскога шляху ў багатую Індыю ён на караблі «Санта-Марыя» дасягнуў вострава ў Багамскім архіпелагу і назваў яго Сан-Сальвадор (з іспанскай — «святы выратавальнік»). Дзень **12 кастрычніка 1492 года** лічыцца афіцыйнай датай адкрыцця часткі свету — **Амерыкі**.

На працягу 1492–1504 гадоў Х. Калумб здзейсніў чатыры плаванні да берагоў новых зямель. Падчас трэцяга падарожжа ім быў даследаваны ўчастак паўночнага ўзбярэжжа Паўднёвай Амерыкі (гл. *форсац 1*).

Сваю назву гэтая частка свету атрымала ў гонар італьянца **Амерыга Веспучы**. Падчас плавання ўздоўж усходняга ўзбярэжжа Паўднёвай Амерыкі (у 1499 годзе) ён перасек экватар і Паўднёвы тропік. А. Веспучы першым выказаў здагадку, што адкрытыя землі — не Індыя, а невядомы вялізны мацярык. Пазней яго пачалі называць «Зямля Амерыга».

Партугальскі мараплавец *Фернан Магелан* падчас першага ў гісторыі кругасветнага падарожжа (1519–1522 гады) першым прайшоў праз праліў, які раздзяляе Атлантычны і Ціхі акіяны.

Мал. 100. Геогліфы ў пустыні Наска

За абодвума кантынентамі Новага Свету назва «Амерыка» замацавалася на геаграфічных картах дзякуючы «каралю картографав» — Герарду Меркатару.

Мал. 101. Хрыстафор Калумб (1451–1506)

Паходы партугальскіх і іспанскіх заваёўнікаў (напрыклад, Франсіска Пісара) у пошуках золата суправаджаліся падпарадкаваннем і знішчэннем карэнных народаў. Пазней еўрапейцамі на тэрыторыі Паўднёвай Амерыкі былі створаны дзяржавы, афіцыйнымі мовамі якіх сталі іспанская і партугальская, што паходзяць ад лацінскай мовы (латыні). Таму Паўднёвую Амерыку разам з паўднёвай часткай Паўночнай Амерыкі аб'ядноўваюць у адзін гісторыка-культурны рэгіён — Лацінскую Амерыку.

Мал. 102. Аляксандр фон Гумбальт (1769–1859)

На мяжы XVIII і XIX стагоддзяў **значны ўнёсак у вывучэнне кантынента зрабіў выбітны нямецкі вучоны Аляксандр фон Гумбальт** (мал. 102). Падчас падарожжаў у Паўднёвую Амерыку ён склаў карту басейна Арынока, сабраў багаты гербарый і адкрыў тысячы новых відаў раслін. На прыкладзе Андаў Гумбальт абгрунтаваў ідэю вышыннай пояснасці ў гарах, распрацаваў метады і затэрмаў для апісання клімату. Ён склаў падрабязнае апісанне рэльефу, будовы зямной кары, клімату і расліннасці мацерыка.

Мал. 103. Ігнат Дамейка (1802–1889)

Вялікі ўнёсак у вывучэнне прыроды Паўднёвай Амерыкі зрабіў наш суайчыннік — сусветна вядомы геалаг і географ Ігнат Дамейка (мал. 103). Ён даследаваў геалагічную будову Андаў, адкрыў радовішчы карысных выкапняў (срэбра, медзі, золата і салетры), сабраў калекцыі горных парод, склаў апісанне карэнных народаў кантынента і іх культуры.

С. 60

 Ігнат Дамейка першым склаў геалагічную карту Чылі, адкрыў мэтэаралагічную службу, заснаваў Горную школу, доўгі час узначальваў Чылійскі ўніверсітэт. Ігнату Дамейку прысвоена званне нацыянальнага героя Чылі. Яго імем названыя малая планета, мінерал, горны хрыбет у Андах (Кардыльера Дамейкі), некалькі раслін, вуліцы ў Чылі, Польшчы, Літве і Беларусі.

Падвядзём вынікі. Паўднёвая Амерыка — чацвёрты па памерах мацярык Зямлі. ♦ Кантынент размешчаны ў Заходнім, Паўночным і Паўднёвым паўшар’ях. ♦ Асноўная частка сушы ляжыць у нізкіх шыротых. Берагавая лінія зрэзана слаба, за выключэннем паўднёва-заходняга ўскрайку. ♦ Паўднёвая Амерыка адасоблена ад іншых кантынентаў. ♦ Мацярык адкрыты Хрыстафорам Калумбам, названы ў гонар Амерыга Веспучы. ♦ Яго даследавалі Аляксандр фон Гумбальт і наш суайчыннік Ігнат Дамейка.

Праверым сябе. 1. Якую плошчу і форму мае мацярык Паўднёвая Амерыка? 2. Якое становішча ён займае адносна ліній градуснай сеткі? 3. Як зрэзана берагавая лінія Паўднёвай Амерыкі? 4. Хто адкрыў Паўднёвую Амерыку і ў гонар каго яна названа? 5. Якія падарожнікі даследавалі кантынент? 6. Які ўнёсак у яго вывучэнне зрабілі нашы суайчыннікі?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Выкарыстоўваючы мал. 98, разлічыце па градуснай сетцы найбольшую працягласць мацерыка з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход у градусах і кіламетрах. 2. Знайдзіце рысы падабенства і адрознення геаграфічнага становішча Паўднёвай Амерыкі і Афрыкі. 3. Карыстаючыся картамі атласа, вызначце, дзякуючы якім спадарожным вятрам і цячэнням парусныя судны эпохі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў перасякалі Атлантыку ў пошуках новых зямель. 4. Дзе размешчана «Індыя», адкрытая Калумбам, а дзе — адкрытая Васка да Гамам? Вызначце прыкладную адлегласць паміж імі па карце з дапамогай маштабу.

С. 10, 11

Клуб дыскусій. Экспедыцыі і працы якога вучонага называюць «другім адкрыццём Амерыкі» і чаму?

Клуб знаўцаў. Падрыхтуйце прэзентацыю пра цывілізацыю дакалумбавай эпохі Паўднёвай Амерыкі (на выбар: інкі, мочэ, наска).